

2 ΑΙΩΝΕΣ σε
21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

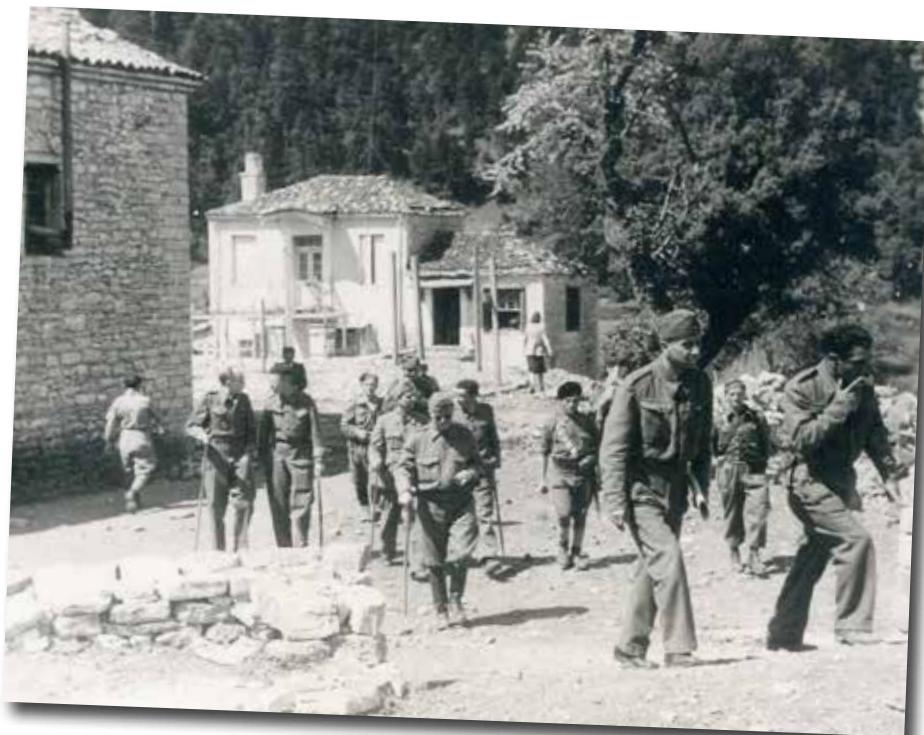

13

ΤΙ ΉΤΑΝ ΚΑΙ ΤΙ ΗΘΕΛΕ ΤΟ ΕΑΜ;

Το αντιστασιακό κίνημα στην κατοχική Ελλάδα

Συζητούν: Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος
(περιλαμβάνει μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά)

ΑΡΧΕΙΑ
ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2021

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές

Ψηφιακή εκδοτική σειρά

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:

Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:

Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Επιμέλεια – διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2021

Εικόνα εξαφύλλου: Στην έδρα της ΠΕΕΑ. Διακρίνονται οι Κ. Γαβριοπίδης, Ευρ. Μπακιρτζής, Μ. Μάντακας, Ηλ. Τσιριμώκος, Π. Κόκκαλης, 1944 (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΤΙ ΉΤΑΝ ΚΑΙ ΤΙ ΗΘΕΛΕ ΤΟ ΕΑΜ;

Το αντιστασιακό κίνημα στην κατοχική Ελλάδα

Συζητούν: Ιωάννα Παπαθανασίου – Ηλίας Νικολακόπουλος
(περιλαμβάνει μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά)

2021

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1-2 μ.μ., *Στο Κόκκινο 105,5*). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στις ψηφιακές πλατφόρμες **Soundcloud** <https://soundcloud.com/aski-6> και **Spotify**.

Η συσσώρευση αυτού του πλούτου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χροστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερους» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς «**2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές**» είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνηφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χροστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος-20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες zwēs» του στο δημόσιο πεδίο· στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική zwē, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπόσημα, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παροντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητά της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριες της την αξιοποιήσουν ως έναυσμα για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αληθιά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1941, στην κατεχόμενη από τις ναζιστικές δυνάμεις, Αθήνα, ιδρύθηκε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, μια μικρή, αρχικά, συμμαχία του Κομμουνιστικού Κόμματος με σοσιαλιστικές και αγροτικές ομάδες της εποχής, που εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο μαζικά αντιστασιακά κινήματα στην Ευρώπη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η πολύπλευρη και δυναμική πολιτική, κοινωνική και πολεμική δράση του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ, της ΕΠΟΝ και των υπόλοιπων ΕΑΜικών οργανώσεων στη διάρκεια της Κατοχής, σηματοδότησε τον αγώνα χιλιάδων ανθρώπων για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση, διαμόρφωσε τις ισορροπίες εντός του συμμαχικού στρατοπέδου και καθόρισε τις μεταπολεμικές εξελίξεις στην Ελλάδα.

Φέτος, 80 χρόνια μετά, η ψυφιακή εκδοτική σειρά «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» κυκλοφορεί την 13η έκδοσή της, αφιερωμένη στο ΕΑΜικό κίνημα. Σε αυτήν, ο πρόεδρος των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Ηλίας Νικολακόπουλος συνομιλεί με την ιστορικό Ιωάννα Παπαθανασίου, διευθύντρια ερευνών του EKKE και επί σειρά ετών μέλος του ΔΣ των ΑΣΚΙ και υπεύθυνη των αρχειακών συλλογών τους (1998-2015), για το εθνικο-πατριωτικό και κοινωνικό κίνημα που εκφράστηκε μέσα από το ΕΑΜ και τις συνιστώσες του, τον αντιφασισμό, την Αντίσταση και τη συνεργασία, τις πολιτικο-κοινωνικές διεργασίες και τις τεκτονικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στη διάρκεια του πολέμου και της Κατοχής. Η ραδιοφωνική συζήτηση, η πρώτη της εκπομπής *H Ιστορία στο Κόκκινο* (μεταδόθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 2013) περιλαμβάνει, επίσης, μια σύντομη μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά (1933-2017), όπου ο σπουδαίος ιστορικός διηγείται τις παιδικές του αναμνήσεις από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Λευκάδα.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Τι ήταν και τι ήθελε το ΕΑΜ;»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 29/9/2013
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Μάκης Μηλάτος
Ηχοτική επιμέλεια: Σοφία Ξερικού
Οργάνωση παραγωγής: Νατάσσα Δομνάκη

Μπορείτε να την ακούσετε στο soundcloud:
<https://soundcloud.com/aski-6/2013-09-29a>

Μουσική εκπομπής:
Mávros Xatzidákis, *Ta παιδιά κάτω στον κάμπο*
Mathieu Herkowitz, *Bach Ú la Jazz*
Anatol Ugorski, Chicago Symphony Orchestra & Pierre Boulez, *Andante*
Mathias Eick, *Edinburgh*

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Η Ιωάννα Παπαθανασίου είναι ιστορικός, διευθύντρια ερευνών στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (EKKE). Έχει σπουδάσει στην Αθήνα και στο Παρίσι, όπου εκπόνησε τη διδακτορική της διατριβή (Panépistémio Paris X Nanterre). Έχει δημοσιεύσει μελέτες και άρθρα που αναφέρονται στην ιστορία του 20ού αιώνα και κυρίως στην ιστορία του κομμουνιστικού κινήματος και της ελληνικής Αριστεράς καθώς και τα βιβλία *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, 1951-1967. Το αρχείο της* (2001) και *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του '60. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις* (2008). Μέλος των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), συμμετείχε στο ΔΣ τους στα χρόνια 1998-2015 και ήταν υπεύθυνη για τις αρχειακές συλλογές τους. Είναι επιστημονική συνεργάτης του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία.

Ο Ηλίας Νικολακόπουλος είναι ομότιμος καθηγητής Εκπαιδευτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ και πρόεδρος των ΑΣΚΙ, ενώ έχει την επιστημονική επιμέλεια της εκπομπής *Ιστορία στο Κόκκινο. Σπούδασε Μαθηματικά και Θεωρία Πιθανοτήτων στην Αθήνα, στη Λωζάνη και στο Παρίσι. Το 1984 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Τμήματος Νομικής του ΑΠΘ. Από το 1986 έως το 2014 δίδαξε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, όπου διετέλεσε υπεύθυνος του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία». Έχει εργαστεί στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (EKKE) και έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά προγράμματα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επί σειρά ετών συνεργαζόταν με τον τηλεοπτικό σταθμό Μέγα για την ανάλυση των δημοσκοπήσεων και των εκπαιδευτικών αποτελεσμάτων, ενώ αρθρογραφεί τακτικά στον Τύπο. Στις δεκάδες δημοσιεύσεις του (αυτοτελή έργα, συλλογικοί τόμοι και άρθρα), κυρίως σε θέματα εκπαιδευτικής κοινωνιολογίας και πολιτικής ιστορίας, περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική βιογραφία* (2017) και *Η κοινωνική δημοκρατία. Κόμματα και εκπαιδευτισμός, 1946-1967* (2001).*

ΤΙ ΉΤΑΝ ΚΑΙ ΤΙ ΗΘΕΛΕ ΤΟ ΕΑΜ;

Το αντιστασιακό κίνημα στην κατοχική Ελλάδα

Συζητούν: Ιωάννα Παπαθανασίου (Ι.Π.) – Ηλίας Νικολακόπουλος (Η.Ν.)
(περιπλανήτη μαρτυρία του Σπύρου Ι. Ασδραχά)

Α' ΜΕΡΟΣ

ΜΙΑ ΜΙΚΡΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Ηλίας Νικολακόπουλος: Καλημέρα, είναι η *Ιστορία στο Κόκκινο*, μια εκπομπή για το παρελθόν με τη συνεργασία των ΑΣΚΙ. Είμαι ο Ηλίας Νικολακόπουλος και μαζί μου βρίσκεται η ιστορική Ιωάννα Παπαθανασίου. Σήμερα, τελευταία Κυριακή του Σεπτεμβρίου, το μαλό μας πηγαίνει στην επέτειο ίδρυσης του ΕΑΜ· στις 27 Σεπτεμβρίου 1941, τέσσερις άνθρωποι που εκπροσωπούσαν το ΚΚΕ και τρία μικρότερα κόμματα –το Αγροτικό Κόμμα, το Σοσιαλιστικό Κόμμα και την Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας, που μόλις είχε ιδρυθεί από τον Ηλία Τσιριμώκο– βρέθηκαν στην αυλή ενός σπιτιού στο τέλος της οδού Ιπποκράτους και αποφάσισαν να συνυπογράψουν το ιδρυτικό του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Υπάρχει ένας μύθος που λέει ότι οι κομμουνιστές ήταν πανίσχυροι και επομένως μόνοι τους έφτιαξαν το ΕΑΜ, ενώ οι υπόλοιποι ήταν απλώς δορυφόροι. Θα ήθελα να ζητήσω από την Ιωάννα να μας πει σε ποια κατάσταση βρισκόταν πραγματικά το Κομμουνιστικό Κόμμα στην αρχή της Κατοχής.

Ιωάννα Παπαθανασίου: Καλημέρα κι από εμένα. Πριν απαντήσω στην ερώτησή σου, Ηλία, να πω ότι η σημερινή επέτειος είναι πολύ σημαντική. Στους δύσκολους καιρούς που ζούμε, ο αντιφασισμός πρέπει να ξαναγίνει ένα σύνθημα για όλη την κοινωνία και το αντιφασιστικό πρόταγμα που βρισκόταν στον πυρήνα του ΕΑΜ ήταν ο βασικός παράγοντας, ο οποίος εκείνη την εποχή κατάφερε να συσπειρώσει τους ανθρώπους. Πράγματι, όλα ξεκίνησαν σε μία μικρή αυλή· θα έλεγα ότι ξεκίνησαν μάλλον αυθόρυμπτα, αλλά ήταν αποτέλεσμα αναζητήσεων που υπήρχανε σε διάφορους χώρους και πολιτικούς φορείς, οι οποίοι, όμως, δεν υπάκουαν σε μία οργανωμένη κίνηση.

Είναι λάθος αυτό το οποίο πιστεύουμε μέχρι σήμερα: ότι το Λαϊκό Μέτωπο του Μεσοπολέμου φτάνει κατευθείαν στο ΕΑΜ. Η δικτατορία Μεταξά διαλύει ότι υπάρχει στο κομμουνιστικό κίνημα: 2.000 κομμουνιστές είναι στις φυλακές, σπάει η συμμαχία μεταξύ κομμουνιστών, σοσιαλιστών και αγροτιστών, ενώ 45.000 άνθρωποι, τουλάχιστον, αναγκάζονται να υπογράψουν δηλώσεις μετανοίας με τη διαθήση πρακτική του ρετσινόλαδου, ένα βασανιστήριο το οποίο μερικές φορές αναφέρουμε και σήμερα κοροϊδεύοντας.¹ Όμως, πέρα από αυτά, ο Μεταξάς καταφέρνει να κάνει κάτι πολύ περισσότερο μέσω του κρατικού μηχανισμού και του υπουργού του, του Μανιαδάκη. Καταφέρνει να διαλύσει τελείως τους παράνομους πυρήνες του ΚΚΕ και, μάλιστα, να δημιουργήσει ένα άλλο κόμμα ως αντίθετο στο επίσημο κόμμα. Ανάμεσα, λοιπόν, στην Παλαιά Κεντρική Επιτροπή και στην Προσωρινή Διοίκηση επικρατεί ένα χάος:

1. Το βασανιστήριο του ρετσινόλαδου εφαρμόστηκε εκτεταμένα σε κομμουνιστές με στόχο την απόσπαση κάποιας «ομοιογίας» ή την υπογραφή «διλήωσης μετανοίας». Το βασανιστήριο εφαρμοζόταν περίπου με τον ακόλουθο τρόπο: στο γραφείο του ανακριτή υπήρχαν τρία ποτήρια με διαφορετική ποσότητα ρετσινόλαδου. Αν ο κατηγορούμενος αρνούνταν να υπογράψει ή να ομοιογήσει, έπινε το πρώτο ποτήρι· αν μετά από ξυλοδαρμούς και ανακρίσεις αρνούνταν πάλι, έπινε το δεύτερο ποτήρι, που είχε περισσότερο ρετσινόλαδο. Τέλος, αν επέμενε στην άρνησή του έπινε και το τρίτο, με ακόμη μεγαλύτερη ποσότητα. Το ρετσινόλαδο λειτουργούσε σαν καθαρτικό, αλλά δεν επέτρεπαν στον κατηγορούμενο να βγει από το κελί του και να πάει τουαλέτα για αρκετές ημέρες.

Πολιτικοί κρατούμενοι στις Φυλακές Μαργαρίτη στην Πάτρα, 1931-1934 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Μάργαρη)

οι μεν κατηγορούν τους δε για χαφιεδόσμο και, εντέλει, μέσα από τις φυλακές, προσπαθούν να διαμορφώσουν μία πολιτική γραμμή, η οποία «ακουμπάει», μάλλον, στον πάθος μυχανισμό.²

H.N.: Ας μην μπλέξουμε περισσότερο τους ακροατές μας με αυτήν τη σκοτεινή ιστορία που διαδραματίζεται στο τέλος της μεταξικής περιόδου. Εγώ θα ήθελα να πω ότι, ευτυχώς, με την κατάρρευση του μετώπου και την είσοδο των Γερμανών στην Ελλάδα, ορισμένοι εξόριστοι κομμουνιστές από τη Φοιλέγανδρο, την Κίμωλο και τη Γαύδο δραπετεύουν. Εκείνος ο μικρός πυρήνας ανθρώπων αρχίζει να ανασυγκροτεί τις ομάδες και τις δυνάμεις του Κομμουνιστικού Κόμματος. Οι τέσσερις που συγκροτούν το ΕΑΜ, εκείνη τη μικρή, αρχική, συμμαχία, είναι ο Λευτέρης Αποστόλου από το ΚΚΕ, ο Χρήστος Χωμενίδης από το Σοσιαλιστικό Κόμμα, ο Απόστολος Βογιατζής από το Αγροτικό Κόμμα και ένας νεαρός βουλευτής των Φιλελευθέρων, ο Ηλίας Τσιριμώκος, ο οποίος δημιουργεί μία ομάδα σοσιαλιστικών τάσεων, την ΕΛΔ. Άρα το ΕΑΜ, όταν διαμορφώνεται και ιδρύεται τον Σεπτέμβριο του '41, αποτελεί μία πρωτοβουλία που δεν είναι βέβαιο πού θα οδηγήσει. Και αυτή ακριβώς η πρωτοβουλία, μέσα σε τρία χρόνια, εξελίσσεται στο μαζικότερο κίνημα που υπήρξε ποτέ στην Ελλάδα και διαμορφώνει τη φυσιογνωμία της Εθνικής Αντίστασης.

I.P.: Και μάλιστα γίνεται ένα από τα μεγαλύτερα αντιστασιακά κινήματα στην Ευρώπη. Να αναφέρουμε όμως ότι υπάρχουν από πριν αναζητήσεις, οι άνθρωποι βρίσκονται μεταξύ τους και συζητούν· μία από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι της οργάνωσης «Ελευθερία». Η «Ελευθερία» είναι μία οργάνωση την οποία ούτε έχουμε ψάξει, ούτε έχουμε συζητήσει ποτέ. Δημιουργείται στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του καλοκαιριού του 1941. Έχει ενδιαφέρον όχι μόνο γιατί είναι το πρώτο μετωπικό σχήμα που βλέπουμε να διεκδικεί την Αντίσταση και στις δύο της μορφές, αλλά και γιατί συμμετέχουν άνθρωποι τους οποίους, αργότερα, θα ξαναβρούμε σε διαφορετικές θέσεις. Συμμετέχουν, πλοιόν, από το ΚΚΕ ο Απόστολος Τζανής και από την ΟΚΝΕ ο Σίμος Κερασίδης, από τους σοσιαλιστές ο Γιάννης Πασαπόλης, ο οποίος αργότερα θα γίνει ο πρόεδρος της μετεμφυλιοπολεμικής ΕΔΑ, από το Αγροτικό Κόμμα ο Θανάσης Φείδας και, βεβαίως, ο συνταγματάρχης Δημήτρης Ψαρρός, ο οποίος βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη εκείνη την εποχή και ο οποίος, την άνοιξη του '44, θα έχει το γνωστό τραγικό τέλος μετά από τη σύγκρουσή του με τον ΕΛΑΣ.³

Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΧΡΟΝΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

H.N.: Ας προχωρήσουμε λίγο πιο γρήγορα. Το βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει ο χώρα τον χειμώνα του '41 είναι η πείνα και η εξαθλίωση. Εκεί κατορθώνει να παρέμβει δυναμικά το ΕΑΜ και να συγκροτηθεί, πλέον, ως μαζικό κίνημα. Έχουμε τη συμμετοχή του στα συσσίτια, έχουμε τις απεργίες, όπως η απεργία των δημοσίων υπαλλήλων τον Απρίλιο του '42, έχουμε τις διαδηλώσεις που γίνονται στην Αθήνα στις 25 Μάρτη του '42 και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους. Εκεί, πλοιόν, το ΕΑΜ είναι η μόνη ορατή αντιστασιακή οργάνωση και αυτό της προσφέρει ποτέ μεγάλο κύρος. Στην πραγματικότητα, το ΕΑΜ συγκροτείται ως μαζικό κίνημα αυτήν την πρώτη χρονιά, από τον Σεπτέμβριο του '41 μέχρι, περίπου, τον Σεπτέμβριο του '42. Η ένοπλη δράση αρχίζει να εμφανίζεται το καλοκαίρι· τον Μάιο ο Άρης Βελουχιώτης ανεβαίνει στο Βουνό, ενώ η επικύρωση αυτής της μεγάλης αντιστασιακής δράσης θα είναι, βέβαια, τον Νοέμβριο του '42 με την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου.⁴ Και μιας και αναφερθήκαμε στον Άρη, μίλησες πριν για τους δηλωστές. Είναι ποτέ χαρακτηριστικό ότι στις περισσότερες περιοχές της χώρας, αυτός ο απιμασμένος κόσμος που είχε υποχρεωθεί να υπογράψει δύλωση μετανοίας, μέσα στο ΕΑΜ ξαναβρίσκει την αξιοπρέπειά του. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις βλέπουμε ότι αυτοί οι δηλωστές είναι οι πρωτεργάτες της Εθνικής Αντίστασης. Η φιγούρα του Άρη Βελουχιώτη είναι η πιο εμβληματική, αλλά μπορούμε να αναφέρουμε και πολλά άλλα παραδείγματα.

2. Για την κατάσταση στην οποία βρισκόταν το ΚΚΕ στην αρχή του πολέμου βλ. Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηπαύλη – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β' Πλακόσημος Πόλεμος. Κατοχή – Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 80-98.

3. Ο απόστρατος αξιωματικός του επληνικού στρατού Δημήτριος Ψαρρός ίδρυσε το φθινόπωρο του 1942 μαζί με τον Γεώργιο Καρτάλη την αντιστασιακή οργάνωση «Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση» (ΕΚΚΑ). Το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων ήταν το στρατιωτικό σκέλος της ΕΚΚΑ και είχε την υποστήριξη των Βρετανών. Ανέπτυξε αντιστασιακή δράση στην περιοχή της Ρούμελης και ήρθε σε σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, ο οποίος διέλυσε το σύνταγμα δύο φορές, τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1943. Τελικά ο Δημήτριος Ψαρρός συνελήφθη από ομάδα του ΕΛΑΣ στο Κλήμα Δωρίδος στις 17 Απριλίου 1944 και εκτελέστηκε.

4. Η Μάχη του Γοργοπόταμου έγινε στις 25 Νοεμβρίου 1942 από τον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ υπό τον συντονισμό βρετανών πρακτόρων, εναντίον των γερμανικών και τατακικών στρατιωτικών δυνάμεων. Το αποτέλεσμα ήταν η καταστροφή της στροφοδρομικής γέφυρας, μια πράξη με μεγάλη ψυχολογική και συμβολική σημασία για το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα.

Φοιτητική διαδήλωση στην Αθήνα, 25/3/1942, Φωτογράφος: Κ. Μεγαλοκονόμου
(ΑΣΚΙ / Συλλογή Φώφης Λαζάρου)

Σχολή Αξιωματικών του ΓΣ του ΕΛΑΣ. Ο Άρης Βελουχιώπης και ο Φώτης Μαστροκύπετος (Θάνος) με μαθητές της Σχολής (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΕΑΜ

**ΠΑΤΡΙΩΤΕΣ
ΣΤ' ΑΡΜΑΤΑ**

Αφίσα του ΕΑΜ (ΑΣΚΙ / Συλλογή Αφισών)

I.P.: Πράγματι, το διάστημα Σεπτέμβριος '41 – καλοκαίρι '42 είναι πολύ κρίσιμο, γιατί μέσα σε αυτό διαμορφώνεται το μέτωπο, τίθενται οι βάσεις για την οργάνωση ενός παλαιάικου κινήματος, τίθενται οι συντεταγμένες για ότι θα ακολουθήσει και το οποίο θα δούμε να οριοθετεί την κατάσταση στην Ελλάδα τα επόμενα χρόνια. Εκείνο που θέλω να προσθέσω σε σχέση με όσα ανέφερες είναι ότι, εκτός από την πείνα, ο πόλεμος του '40-'41 δημιουργεί μία μεγάλη κοινωνική κινητικότητα. Οι άνθρωποι προσεγγίζονται μεταξύ τους, συναντιούνται, φτιάχνουν νέους τρόπους επικοινωνίας. Όταν έρχεται η πείνα, το κενό εξουσίας που δημιουργείται μετά την αναχώρηση του βασιλιά Γεώργιου Β' και του πρωθυπουργού Εμμανουήλ Τσουδερού για το Κάιρο δεν μπορεί να αναπληρωθεί από τον Τσολάκογλου. Διότι ο Τσολάκογλου δεν είναι Πεταίν⁵ και δεν καταφέρνει να πείσει κανέναν, συνεπώς οι άνθρωποι αναζητούν νέους τρόπους διεκδίκησης και οργάνωσης της zwής tous. Η αντίσταση του λαού και της κοινωνίας ξεκινάει εκεί όπου τελειώνει η αντίσταση του κράτους.

H.N.: Συνοψίζοντας αυτήν την πρώτη χρονιά της Κατοχής, να πούμε ότι τον Οκτώβριο του '42 κυκλοφορεί η πασίγνωστη μπροσσούρα του Δημήτρη Γληνού *Ti είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*:

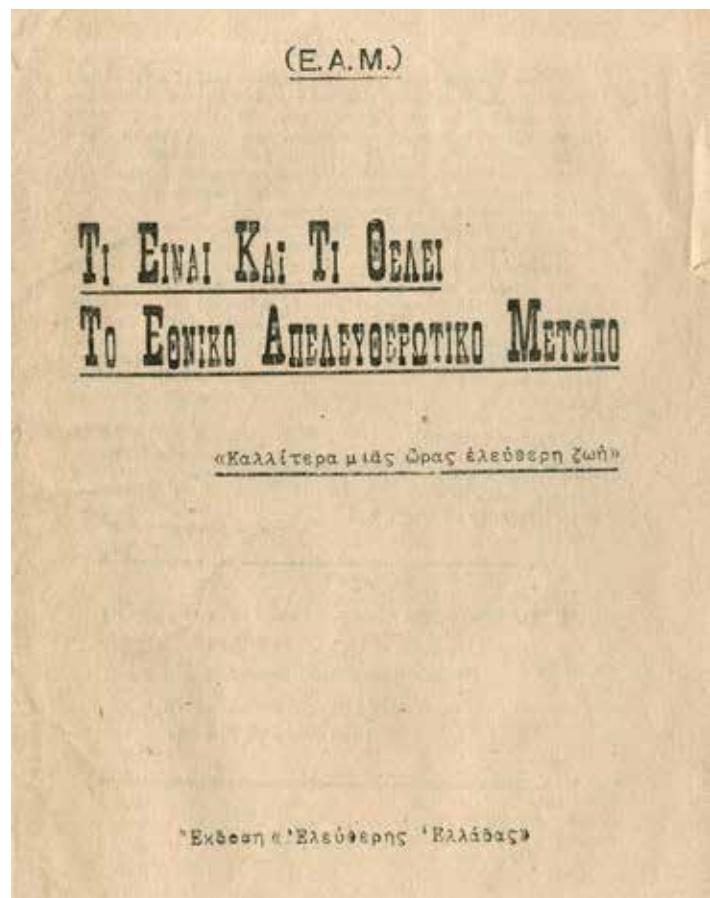
Ο εθνικός απελευθερωτικός αγώνας βγαίνει σαν υπέρτατο χρέος όλων των Ελλήνων, όλων των λαϊκών στρωμάτων από τις σημερινές αντικειμενικές συνθήκες και από την ψυχική διάθεση του λαού. Είναι ένας αγώνας παλαιάικός και δε μπορεί να γίνει παρά από το σύνολο του λαού. [...] Κλείνει μέσα του όλες τις ενέργειες που κάνουμε σαν άτομα και σαν ομάδες, με τελικό σκοπό την απολύτρωσή μας, αρχίζοντας από τη στάση που δείχνουμε απέναντι στους ξένους και στην καθημερινή zwή, [...] απέναντι στους προδότες, απέναντι στις γυναίκες που εκπορνεύονται με τους ξένους, και φτάνοντας ώς την υπέρτατη θυσία και της zwής μας, αν το καλέσει η ανάγκη.⁶

Αυτή είναι η πρώτη χρονιά του ΕΑΜ. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ΕΑΜ, αρχικά, δεν θέτει καν θέμα μοναρχίας. Ενώ τα παλιά πολιτικά κόμματα υπογράφουν αντιμοναρχικό πρωτόκολλο,⁷ το ΕΑΜ παραμένει ουδέτερο σε αυτό το σημείο, γιατί θέλει να συσπειρώσει το σύνολο του λαού, ανεξάρτητα από τις μεσοπολεμικές κομματικές διατρέσεις

I.P.: Το κάλεσμα του ΕΑΜ, επίσης, δεν απευθύνεται μόνο στις μικρές ομάδες που αναφέραμε. Είναι ένα κάλεσμα το οποίο «ακουμπάει» όποι τον πολιτικό κόσμο και, ιδίως, τον κόσμο των Φιλελευθέρων. Απέναντι στο κάλεσμα αυτό έχουμε την τακτική του θεματοκλή Σοφούλη, ο οποίος μιλάει για το «πρόωρον της αντιστάσεως», την απάντηση του Γεώργιου Καφαντάρη που λέει ότι «οι πολιτικοί και τα κόμματα δεν κάνουν πολέμους»...

H.N.: Κάνουν κοινοβουλευτικούς αγώνες και τις υπόλοιπες περιόδους κάθονται στο σπίτι τους.

I.P.: ...και την απάντηση του Γεωργίου Παπανδρέου, ο οποίος τελικά προτίμησε να πάει στο Κάιρο και να γίνει πρωθυπουργός, η οποία ήταν: «η σωφροσύνη είναι η πρώτη αρετή των πολιτικών και μετά η γενναιότης».

5. Ο Henri-Philippe Pétain (1856-1951) ήταν γάλλος στρατάρχης και πολιτικός. Στις 16 Ιουνίου 1940 έγινε πρωθυπουργός και υπέγραψε ανακωχή με τη ναζιστική Γερμανία. Παρέμεινε επικεφαλής της κατοχικής κυβέρνησης με έδρα την πόλη Vichy.

6. ΕΑΜ, *Ti είναι και τι θέλει το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*, Αθήνα, Έκδοση «Ελεύθερης Ελλάδας», 9/1942 σ. 17

7. Στις 30 Μαρτίου 1942 υπογράφεται το Αντιμοναρχικό Πρωτόκολλο από όλα σχεδόν τα πολιτικά κόμματα, με το οποίο καταγγελλόταν ο Γεώργιος Β' ως ο κύριος υπεύθυνος για την επιθωλή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου. Προέκυπτε, έτσι, πολιτιτειακό zήτημα, το οποίο θα λινόταν μετά το τέλος του πολέμου με ελεύθερο δημοψήφισμα.

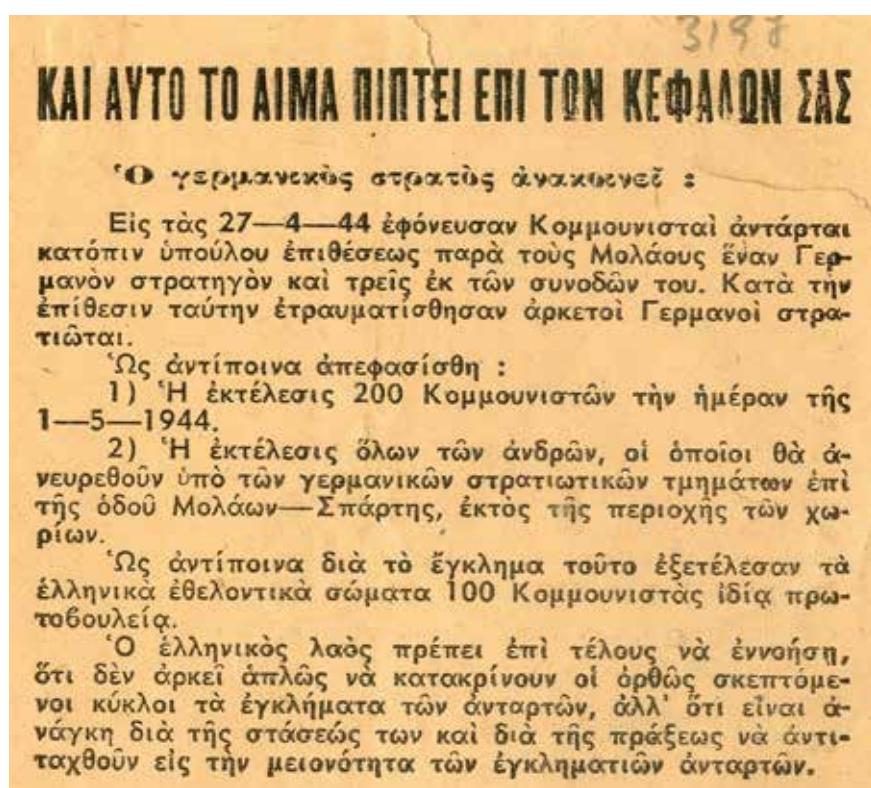
Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

H.N.: Όταν οιλοκληρώνεται αυτή η πρώτη χρονιά της ΕΑΜικής δράσης και η οποία αποτυπώνεται τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο, με τις πρώτες αντάρτικες ομάδες –είτε στη Ρούμελη είτε στη δυτική Μακεδονία–, από την πλευρά των συνεργατών της Κατοχής κηρύσσεται ο εμφύλιος πόλεμος. Έχουμε ακούσει διάφορα για την «κόκκινη βία»· εγώ θέλω να σταθύ στο σημείο εκκίνησης. Ο Τσολάκογλου αποδεικνύεται λίγος, δεν είναι Πεταίν, όπως είπες, και δεν συγκροτεί ένα ευρύ αντικομμουνιστικό κίνημα. Τελικά καθαιρείται ή παραιτείται και στη θέση του αναλαμβάνει ένας απόλυτα γερμανόφιλος, αριστοκράτης, καθηγούτης ιατρικής –σίγουρα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί φασίστας–, ο Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος. Όποιος διαβάσει το διάγγελμα του Λογοθετόπουλου, τον Δεκέμβριο του '42, όταν αναλαμβάνει την πρωθυπουργία, αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για κήρυξη εμφυλίου πολέμου.

Σε αυτόν τον μονόπλευρο εμφύλιο πόλεμο που ξεκινάει η κατοχική κυβέρνηση, το ΕΑΜ συνεχίζει να απαντά με μαζικές διαδηλώσεις και, βέβαια, με κάποια αντιστασιακή δράση εναντίον των κατακτητών. Όταν φτάνουμε στον Μάρτιο του '43, έχουμε την τεράστια απεργία και διαδήλωση εναντίον της ποιλιτικής επιστράτευσης, με νεκρούς που προήλθαν από τα «ελληνικά» σώματα ασφαλείας, και ταυτόχρονα την πρώτη μεγάλη στρατιωτική νίκη του ΕΛΑΣ στον Φαρδύκαμπο, στη δυτική Μακεδονία, που αρχίζει να διαμορφώνει αυτό που θα ονομαστεί μετά «Ελεύθερη Ελλάδα». Η απάντηση του καθεστώτος, εκτός από τους νεκρούς στη διαδήλωση της 5ης Μαρτίου, ήταν η πρωθυπουργία του Ιωάννη Ράλλη, η συγκρότηση Ταγμάτων Ασφαλείας και η οιλομέτωπη επίθεση εναντίον του ΕΑΜ.

I.P.: Έτσι είναι. Ο Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος εξαγγέλλει τον εμφύλιο πόλεμο και ο Ιωάννης Ράλλης τον φέρνει στο προσκήνιο και τον υλοποιεί, θέτοντας ως προϋπόθεση για να αναλάβει την πρωθυπουργία τη δημιουργία των ευζωνικών ταγμάτων ή Ταγμάτων Ασφαλείας.

H.N.: Επιπλέον, ενεργοποιεί την Ειδική Ασφάλεια και οδηγεί, ακόμη και μέσα στην Αθήνα, σε καταστάσεις εμφυλίου πολέμου. Η απάντηση του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ στην πρώτη φάση, μέχρι το καλοκαίρι του '43, συνίσταται και πάλι στη διακήρυξη της αναγκαιότητας για εθνική ενότητα.

Εκτέλεση ανταρτών από έλληνες συνεργάτες των δυνάμεων Κατοχής, Σπάρτη, 5/1944
(ΑΣΚΙ / Συλλογή Μάνου Παυλίδη)

I.P.: Η εθνική ενότητα είναι αυτό το οποίο επιδιώκει το ΕΑΜ από την αρχή. Είναι ένας στόχος απαρέγκλιτος, τον οποίο δεν παραβιάζει μέχρι το τέλος και για αυτό συμμετέχει και στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας το 1944, αν και πέζεται πάρα πολύ από τους όρους που υποχρεώνεται να υπογράψει. Το θέμα είναι ότι αυτή η εθνική ενότητα δεν υποποιήθηκε ποτέ στην πράξη, ούτε καν με τις δυνάμεις εκείνες του πολιτικού κόσμου που έκαναν αντίσταση –με όποιο τρόπο κι αν την έκαναν– στην Αίγυπτο. Η εθνική ενότητα έμεινε μετέωρη, ένα κενό γράμμα, διότι μέσα στην Ελλάδα είχε πυροδοτηθεί μία έκρυψη κατάσταση μέσω της δημιουργίας των Ταγμάτων Ασφαλείας, τα οποία, όσο κι αν τα αποκέρυσσε ο πολιτικός κόσμος που βρισκόταν εκτός Ελλάδας, τελικά εμμέσως τα υπέθαλπτε, γιατί θα τον έχουπρετούσαν στο πατιχνίδι για την επόμενη μέρα.

H.N.: Να σημειώσουμε επίσης ότι υπήρχαν και άλλες αντιστασιακές οργανώσεις που είχαν συγκροτηθεί αυτήν την πρώτη περίοδο· θα αναφερθώ ιδιαίτερα στην ΠΕΑΝ, η οποία πραγματοποίησε μία από τις πιο σοβαρές βομβιστικές επιθέσεις στην Αθήνα, στο κτίριο της δωσιλογικής οργάνωσης ΕΣΠΟ, με πολλούς νεκρούς, ακόμη και Γερμανούς που βρίσκονταν στο κτίριο.⁸ Ήταν πρωτική οργάνωση –ο Κώστας Περρίκος, η Ιουλία Μπίμπα και άλλη στελέχη της ΠΕΑΝ εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς– αλλά δεν είχε τη μαζικότητα του ΕΑΜ. Άλλες οργανώσεις, όπως ο ΕΔΕΣ στην Αθήνα, ουσιαστικά δεν λειτούργησαν.

I.P.: Ή λειτούργησαν προδοτικά.

H.N.: Ναι, πολύ γρήγορα πέρασαν στην πλευρά των συνεργατών. Αυτό έφτιαξε ένα κενό και δημιούργησε μία αδυναμία να προχωρήσει το ΕΑΜ σε ένα ευρύτερο μέτωπο. Κάτι τέτοιο επιτεύχθηκε οριακά το καλοκαίρι του '43, με τη συγκρότηση του Κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών και την αποστολή των αντιπροσώπων της Αντίστασης στη Μέση Ανατολή.⁹ Ο τρόπος με τον οποίο οι Βρετανοί απέπεμψαν την αντιπροσωπεία των ανταρτών τον Αύγουστο του '43, ήταν το δεύτερο στοιχείο που μπορούμε να πούμε ότι πυροδότησε τον εμφύλιο πόλεμο. Από εκεί και πέρα, δηλαδή, μπαίνουμε σε μία φάση κατά τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής, κατά την οποία ο αγώνας δεν είναι μόνο εθνικοαπελευθερωτικός, αλλά επίσης καταγγελιαστικός, διεθνής, διαματήρες εύρυτμοι και καταγγελίες μεταξύ των χρήστων της Επαναστάσεως, γενικός όποιος φίλος έμπνευση κι ένδοξος. Ένα ίσως πιο τεταμένο πρός διάς ζεύγος ανθρώπων ήταν οι ισχυροτάτων συσσωματισμών ηγέτης, μία περιπτώση πρόγραμμα μενούρια. Νέος σύλλογος με συνδέσεις στην Ισραήλ και σύκλορπρη γνωριστική το τόπος και την τάση της κατάστασης με τη φρεγών και τη περιφέρεια του θερινού Αρχηγού.

**Η εφημερίδα της ΠΕΑΝ Δόξα, 4/2/1944
(Βιβλιοθήκη ΑΣΚΙ)**

8. Στις 22 Σεπτεμβρίου 1942 η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), με επικεφαλής τον Κώστα Περρίκο, ανατίναξε τα γραφεία της δωσιλογικής Εθνικής Σοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (ΕΣΠΟ) στην Αθήνα. Ο Περρίκος συνελήφθη και εκτελέστηκε στις 4 Φεβρουαρίου 1943, όπως και τα περισσότερα μέρη της ΠΕΑΝ που πήραν μέρος στην επιχείρηση.

9. Τον Αύγουστο του 1943 έφτασαν στο Κάιρο έξι αντιπρόσωποι αντιστασιακών οργανώσεων –4 εκ των οποίων ανήκαν στο ΕΑΜ– και ο αρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής Eddie Meyers, για επαφές με την εξόριστη κυβέρνηση. Βασικότερος λόγος των συνομιλιών ήταν να αποσπάσουν τη διαβεβαίωση του βασιλιά Γεωργίου Β΄ ότι δεν θα επέστρεψε στην Ελλάδα πριν τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Όμως στις 31 Αυγούστου 1943 ο βασιλιάς έλαβε τη διαβεβαίωση του Τσόρτσιλ ότι θα επέστρεψε στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση και θα παρέμενε μέχρι τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος σε ομαλές συνθήκες.

Β' ΜΕΡΟΣ

Η ΜΑΖΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΑΜ ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΟΡΡΟΠΙΕΣ ΣΤΟ ΣΥΜΜΑΧΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ

I.P.: Πώς εξηγούμε, πλοιόν, αυτήν την τεράστια ανάπτυξη του ΕΑΜικού κινήματος; Νομίζω ότι ο βασικός λόγος είναι οι καινούργιες δομές που δημιούργησε το ΕΑΜ και η προοπτική μιας νέας ζωής που εκπροσωπούσε. Εκτός από τα συσσίτια και την κινητοποίηση στις μεγάλες πόλεις, εκείνο το οποίο έχει μεγάλη σημασία είναι οι νέες δομές που δημιουργήθηκαν στην ύπαιθρο και έκαναν τους ανθρώπους να ξανανιώσουν σημαντικοί. Άνθρωποι που δεν είχαν έρθει ποτέ σε επαφή με το κράτος ένιωσαν ότι είναι και αυτοί παράγοντες που διαμορφώνουν την ιστορία τους. Αυτό οδήγησε σε μία μεγάλη κινητοποίηση πληθυσμών που μέχρι τότε ήταν πρακτικά αδρανείς.

H.N.: Ο ίδιος ο Κρις Γουντχαουζ, ο επικεφαλής της βρετανικής αποστολής στην Ελλάδα και γνωστός για τις συντηρητικές του απόψεις –μετά εξάπλιου διετέλεσε και γερουσιαστής του Συντηρητικού Κόμματος στη Μεγάλη Βρετανία–, όχι κάποιος φιλο-ΕΑΜίτης διηλαδή, γράφει στο βιβλίο του ότι για πρώτη φορά η ελληνική ύπαιθρος και κυρίως οι ορεινές περιοχές αισθάνθηκαν ελεύθερες· για πρώτη φορά αισθάνθηκαν να συμμετέχουν στο κοινωνικό γίγνεσθαι και να μην

Παιδικό συσσίτιο στην Ευρυτανία (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Μάργαρη)

*Η έδρα του Εθνικού Συμβουλίου
της ΠΕΕΑ στις Κορυσχάδες
Επιρραϊάς, 5/1944
(Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)*

είναι απλώς οι ταπεινοί πελάτες κάποιων ποιλιτευτών, να μπορούν να ρυθμίζουν τα του οίκου τους.¹⁰ Πραγματικά, ιδιαίτερα τον τελευταίο χρόνο της Κατοχής, το ΕΑΜ διαμορφώνει μία ελεύθερη περιοχή σε ένα πολύ μεγάλο μέρος της ελληνικής υπαίθρου, περίπου σε όλο τον ορεινό όγκο της Πίνδου. Στην έκθεσή του, η οποία συντάχθηκε λίγο νωρίτερα, γύρω στον Ιούνιο του '43, και η οποία είναι αποδύτως αντι-ΕΑΜική, ο ταγματάρχης Γουάλας αναφέρει ότι από τη Φλώρινα μέχρι την Αθήνα κυκλοφορείς ελεύθερος με βάση το δελτίο που σου προσφέρουν οι τοπικές οργανώσεις του ΕΑΜ.¹¹ Όλος αυτός ο κόσμος ένιωσε για πρώτη φορά την αίσθηση της ελευθερίας, της αυτοοργάνωσης. Επομένως, αυτό έντως αποτελούσε έναν πολύ μεγάλο ποιλιτικό κίνδυνο για τις κατεστημένες ποιλιτικές δυνάμεις – όχι μόνο δηλαδή για τους συνεργάτες, αλλά τελικά και για τις παραδοσιακές αστικές ποιλιτικές δυνάμεις.

I.P.: Αυτό ακριβώς. Όταν έχεις τέτοιες μαρτυρίες από εν δυνάμει αντιπάλους, καταλαβαίνεις το εύρος της κινητοποίησής τους και το πόσο απειλούμενοι αισθάνονταν και οι ποιλιτικοί αρχηγοί στη Μέση Ανατολή αλλά και ο δωσίλογοι κυβέρνηση των Αθηνών, όταν μετά την κατάρρευση της Ιταλίας αρχίζει πια να διαφαίνεται η επόμενη μέρα και στο προσκήνιο έρχεται το διακύβευμα για το ποιο θα είναι το μέλλον της χώρας.

H.N.: Αυτή είναι η εικόνα στην ύπαιθρο. Στην Αθήνα, μέχρι τον Σεπτέμβριο του '43, το ΕΑΜ επιλέγει τις ειρηνικές διαδικλώσεις – ειρηνικές από την πλευρά του ΕΑΜ, αλλά όχι αναίμακτες, βέβαια: υπόρεξαν πολλά θύματα από τις επιθέσεις της αστυνομίας και των δυνάμεων κατοχής. Στην επόμενη περίοδο, όμως, ο εμφύλιος που εξαπολύουν τα Τάγματα, η Ειδική Ασφάλεια και όλοι οι συνεργάτες τους στην Αθήνα είναι ανελέπτος. Διότι προσπαθούν να χωρίσουν, κατά κάποιο τρόπο, την Αθήνα: οι λαϊκές συνοικίες υπό τον έλεγχο του ΕΑΜ, από τη μία μεριά, το κέντρο και

10. O Christopher Montague Woodhouse (1917-2001) υπήρξε υπαρχηγός και, στη συνέχεια, αρχηγός της Βρετανικής και –μετά την ένταξη και αμερικανών αξιωματικών– της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα. Βλ. C.M. Woodhouse, *To μήλο της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η ποιλιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ.: K.M., Αθήνα, Εξάντας, 1976.

11. O David John Wallace (1914-1944) ήταν αξιωματικός του βρετανικού στρατού. Το 1943 το Foreign Office του ανέθεσε εμπιστευτική αποστολή δίπλα στον ταξιάρχο Eddie Meyers, ο οποίος ήταν επικεφαλής της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα και του Κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών. Έχασε τη ζωή του σε μάχη του ΕΔΕΣ με τους Γερμανούς στην Ήπειρο. Βλ. David J. Wallace, *Βρετανική ποιλιτική και αντιστασιακά κινήματα στην Ελλάδα*. Η απόρριψη έκθεση του David J. Wallace (1943), Αθήνα, Ωκεανίδα, 2009.

Αφίσέ της ΕΠΟΝ (ΑΣΚΙ / Αρχείο ΚΣ ΕΠΟΝ)

όμως, που οι Βρετανοί επέλεξαν πρώτον να χτυπήσουν το ΕΑΜ διότι δεν ήθελαν μία πραγματικά ελεύθερη και λαϊκή κυβέρνηση στην Ελλάδα, και, δεύτερον, να επαναφέρουν τον Γεώργιο, πυροδοτώντας εν ανάγκη και εμφύτια σύγκρουση, τα πράγματα περιπλέχθηκαν πάρα πολύ. Με αυτόν τον τρόπο, φτάνουμε, τη στιγμή της Απελευθέρωσης, να έχει διαμορφωθεί ένα πλειοψηφικό ρεύμα ΕΑΜικό αλλά και ένα πολύ ισχυρό αντι-ΕΑΜικό. Αυτός ο διχασμός, για τον οποίο βέβαια και το ΕΑΜ φέρει ευθύνη –αναφέρθηκε ήδη, για παράδειγμα, στο τραγικό τέλος του Ψαρρού την άνοιξη του '44– είναι σε μεγάλο βαθμό και επιδίωκη των Βρετανών στην Ελλάδα.

I.P.: Η επιστροφή του βασιλιά είναι, ίσως, η βασικότερη επιδίωξη των Βρετανών στην Ελλάδα, την οποία αποδέχεται και ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ξέρουμε απολύτως πως τι διημείφθη, τον Αύγουστο του '44, στη συνάντησή του με τον Τσόρτσιλ: η παραμονή του στην πρωθυπουργία είχε ως αντάλλαγμα την επιστροφή του βασιλιά στην Ελλάδα και την κυριαρχία των Βρετανών.¹³

κάποιες παθητές συνοικίες ως χώρος απροσπέλαστος για το ΕΑΜ, από την άλλη. Για τις δυνάμεις κατοχής, ο έλεγχος του κέντρου της Αθήνας ήταν το ζητούμενο, όπως ήταν ζητούμενο και για όλα τα πραξικόπιμα του Μεσοπολέμου. Αυτό το πέτυχαν, σε μεγάλο βαθμό, με τρομερές ανθρωποθυσίες από την πλευρά της Αντίστασης. Τότε ξεκινάνε τα μπλόκα, τότε ξεκινάνε και οι μαζικές εκτελέσεις: οι 200 της Κατσαριανής, το Μπλόκο της Κοκκινιάς, το Μπλόκο της Καλογρέζας, η επίθεση στην Κατσαριανή κλπ.¹² Έχουμε, δηλαδή, μία απόλυτη προσπάθεια από τις δυνάμεις κατοχής να παραδώσουν την Αθήνα στις αστικές πολιτικές δυνάμεις έχοντας εξαρτείψει τον ΕΑΜικό κίνδυνο.

I.P.: Το ευτράπελο σ' αυτήν την ιστορία, Ηλία, είναι ότι όταν σχεδιάζονται τα Τάγματα Ασφαλείας, οι εμπνευστές τους, ο Θεόδωρος Πάγκαλος και ο Συυτιανός Γονατάς, ισχυρίζονται ότι θέλουν να δημιουργήσουν τα Τάγματα, γιατί δεν θέλουν να επιστρέψει ο βασιλιάς στην Ελλάδα.

H.N.: Το zήτημα της μοναρχίας που θίγεις και στο οποίο αναφερθήκαμε πολύ σύντομα στην αρχή είναι πολύ βασικό. Η Ελλάδα της Κατοχής έχει μία εντυπωσιακή αντιβασιλική πλειοψηφία. Οι εκθέσεις του Γουάλας και άλλων μηλάνε για ένα ποσοστό βασιλοφρόνων περίπου 20%· όλοι οι άλλοι είναι εναντίον του βασιλιά. Η επιμονή των Βρετανών να επιστρέψει ο Γεώργιος, διότι ουσιαστικά τον θεωρούν βρετανό πολίτη και θέλουν να τον έχουν επικεφαλής της Ελλάδας, πυροδοτεί επίσης μία εμφύτια σύγκρουση. Εάν δεν υπήρχε το θέμα της μοναρχίας, ενδεχομένως –δεν είναι σίγουρο ασφαλώς– ακόμη και η κοινωνική σύγκρουση η οποία είχε ξεσπάσει να μπορούσε να ρυθμιστεί με άλλους τρόπους, να υπήρχαν κάποιες γέφυρες επικοινωνίας. Από τη στιγμή,

12. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το Μπλόκο του Βύρωνα πραγματοποιήθηκε στις 7 Αυγούστου, το Μπλόκο της Κοκκινιάς στις 17 και το Μπλόκο της Καλλιθέας στις 28 Αυγούστου 1944.

13. Βλ. ενδεικτικά Ιωάννα Παπαθανασίου – Θανάσης Δ. Σφήκας, «Ένας δρόμος χωρίς σύγκρουση: Το παιχνίδι για την εξουσία 1943-1944», στο Χάγκεν Φλάτσερ (επιμ.), Κατοχή – Αντίσταση 1941-1944, Αθήνα, εφ. Τα Νέα, 2010, σ. 155-173.

ΕΑΜίτικη Λέσχη Στρατευμένων, Μέσον Ανατολήν, 1942-1944 (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Μάργαρη)

H.N. Αυτό, μάλιστα, είχε συνδυαστεί –και εκεί πάλι μπορεί να εντοπίσει κανείς ευθύνες του ΕΑΜ– με την εκκαθάριση του στρατού της Μέσης Ανατολής.¹⁴ Στη διάρκεια του πολέμου γίνεται εκκαθάριση του στρατού της Μέσης Ανατολής, άνθρωποι στέλνονται εξορία, στα «σύρματα», και ο στρατός, ο οποίος τελικά επιστρέφει με την κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, είναι απόλιτα ελεγχόμενος και αποδεκατισμένος.

I.P.: Ας επιστρέψουμε στο ΕΑΜ. Η βασική του ιδεολογία είναι η λαοκρατία, δηλαδή μία μορφή εξουσίας που οποία θα οδηγήσει σε εκλογές με απλή αναλογική, ενώ το βασικό του πρόταγμα είναι ότι πρέπει να φύγουν από τη μέση οι χίτες, οι ταγματασφαλίτες, οι μαυραγορίτες και όλοι ούσοι είχαν συνεργαστεί με τις αρχές κατοχής. Σε αυτήν τη σύγκρουση, λοιπόν, που δημιουργείται με τα Τάγματα Ασφαλείας, τα πράγματα παιάνουν μία εξαιρετικά επώδυνη τροπή, όπως για παράδειγμα στα Καλάβρυτα, όπου οι πληροφορίες που δίνονται μέσα από την πόλη και που τελικά θα οδηγήσουν στη σφαγή προέρχονται από ανθρώπους των Ταγμάτων Ασφαλείας.¹⁵ Με άλλα λόγια, η σύγκρουση αποκτά διαστάσεις τις οποίες ούτε το ΕΑΜ μπορεί να ελέγξει, αλλά ούτε και ο ΕΛΑΣ θέλει να τους χτυπήσει απολύτως, παρότι μπορεί να υπερτερεί ως προς τη δύναμη των όπλων.

H.N. Η συνεργασία και ο δωσιλογισμός είναι μία όψη της Κατοχής την οποία πρόσφατα αρχίσαμε να μελετάμε. Δεν είναι μόνο στα Καλάβρυτα. Στο Μπλόκο της Κοκκινιάς οι κουκουλοφόροι, οι οποίοι υποδείκνυαν ποιος θα συλληφθούν οι Γερμανοί, ντόπιοι δεν ήταν; Δεν ξέρουμε και δεν μπορούμε να υπολογίσουμε ακριβώς ποιο υπήρξε το εύρος της συνεργασίας, ιδιαίτερα κατά την τελευταία περίοδο της Κατοχής. Προσωπικά έχω κάποιες εκτιμήσεις, αλλά δεν είναι ώρα να τις συζητήσουμε πριν τις υποβάλλουμε και στη βάσαν της έρευνας. Αυτό, πάντως, που είναι σαφές είναι ότι το ΕΑΜ δεν κατόρθωσε, τελικά, να συσπειρώσει το σύνολο των δυνάμεων που ήταν εναντίον της συνεργασίας. Υπήρξε, δηλαδή, με πολητικούς όρους, μία τριχοτόμηση. Από τη μία ήταν ο οικονομικός δωσιλογισμός και η συνεργασία με τα Τάγματα και την

14. Την άνοιξη του 1944 στρατιώτες και ναύτες που υπορετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις στη Μέση Ανατολή εξέγερθηκαν καταλαμβάνοντας στρατόπεδα και πλοία. Κύριο αίτημά τους ήταν η έναρξη συνομιλιών μεταξύ της εξόριστης κυβέρνησης και της ΠΕΕΑ, έτσι ώστε η τελευταία να συμμετάσχει σε μία κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Η εξέγερση κράτησε περίπου 20 ημέρες, καταστάθηκε βίαια και πολλοί στρατιώτες εξορίστηκαν σε βρετανικά στρατόπεδα αιχμαλώτων στην Αφρική.

15. Στις 13 Δεκεμβρίου 1943 οι γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις εκτέλεσαν όλον σχεδόν τον ανδρικό πληθυσμό των Καλαβρύτων, ως αντίοινα για την εκτέλεση 78 γερμανών αιχμαλώτων, οι οποίοι είχαν συλληφθεί μετά τη νίκη του ΕΛΑΣ στη Μάχη της Κερπινής στις 20 Οκτωβρίου 1943.

Αντάρτες του ΕΛΑΣ Πελοποννήσου (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Μάργαρη)

Ειδική Ασφάλεια· από την άλλη ήταν το ΕΑΜ και όλη η ευρύτερη ΕΑΜική συμμαχία· και υπήρχε και ένας ενδιάμεσος χώρος, στον οποίο κρίθηκε το πολιτικό παταχνίδι μετά την Απελευθέρωση. Οι Βρετανοί πόνταραν οιλοκληρωτικά στον ενδιάμεσο χώρο, πολέμησαν το ΕΑΜ και με την πρώτη ευκαιρία ενσωμάτωσαν στο αντι-ΕΑΜικό στρατόπεδο τον δωστιλογισμό.

I.P.: Μιας και μηλάμε για τον δωστιλογισμό, είναι ίσως και επίκαιρο να αναφερθούμε στη μεγαλύτερη μάχη που δίνει ο ΕΛΑΣ με τις δυνάμεις των δωστιλογών στον Μελιγαλά· το επικαλούνται πολλοί τώρα τελευταία, έχει ξανάρθει στη δημόσια σφαίρα η χρήση του όρου «πηγάδα του Μελιγαλά». ¹⁶ Κανένας δεν λέει όμως ότι εκεί έγινε μία μάχη, η οποία κράτησε δύο μέρες, ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και στις ομάδες των Ταγμάτων που είχαν μαζευτεί από όλη την Πελοπόννησο στην περιοχή του Μελιγαλά. Και κανένας, βέβαια, όταν αναφέρεται στην πηγάδα και στους 700 νεκρούς της, δεν «θυμάται» ότι στην περιοχή της Μεσσηνίας, από τη δημιουργία των Ταγμάτων μέχρι και τις μέρες της μάχης, υπήρχαν τουλάχιστον 1.500 νεκροί αριστεροί, θύματα των Ταγμάτων Ασφαλείας, χιτιάνες πυρπολήσεις κατοικιών, βιασμοί γυναικών και άλλα αντίστοιχα εξαιρετικά βίατα περιστατικά.

H.N.: Εγώ, όσον αφορά τη Μάχη του Μελιγαλά και κυρίως για την επετειακή εκμετάλλευσή της, θέλω να κάνω δυο μικρές παρατηρήσεις. Η Μάχη του Κιλκίς, τον Νοέμβριο του '44, στην οποία ο ΕΛΑΣ συγκρούεται με όλες τις δωστιλογίες οργανώσεις της Μακεδονίας, έχει πολύ περισσότερα θύματα από τη Μάχη του Μελιγαλά.¹⁷ Άλλα, προφανώς, στην Ελλάδα γιορτάζουμε τις μάχες της Πλατιάς Ελλάδας· οι Νέες Χώρες ήτανε ακόμη σχετικά υποβαθμισμένες και άρα η επίσημη εθνικοφροσύνη δεν αναφέρεται και τόσο πολύ στη Μάχη του Κιλκίς. Η δεύτερη παρατήρηση είναι ότι υπήρχε όλη αυτή η περίφημη θεωρία των «τριών γύρων» και σε αυτήν τη θεωρία εντάχθηκε και η Μάχη του Μελιγαλά ως εμβληματική μάχη του «πρώτου γύρου».¹⁸ Η θεωρία των «τριών γύρων» έλεγε ότι το Κομμουνιστικό Κόμμα πάντοτε ήθελε να κάνει επανάσταση και να πάρει την εξουσία·

16. Η Μάχη του Μελιγαλά ελαβε χώρα από τις 13 έως τις 15 Σεπτεμβρίου 1944. Μετά την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων, το Τάγμα Ασφαλείας Καλαμάτας, που είχε έδρα τον Μελιγαλά, οχυρώθηκε στην πόλη. Μετά από τριήμερη ποιητική από δυνάμεις του ΕΛΑΣ Πελοποννήσου, ο ΕΛΑΣ μπήκε στην πόλη και εκτέλεσε μεγάλο αριθμό ταγματασφαλιτών και κάποιους αμάχους σε ένα εγκαταλειμμένο πηγάδι έξω από την πόλη.

17. Η Μάχη του Κιλκίς έλαβε χώρα στις 4 Νοεμβρίου 1944 μεταξύ του ΕΛΑΣ και των Ταγμάτων Ασφαλείας Μακεδονίας. Η μάχη κράτησε μόλις 9 ώρες και έπιηξε με την επικράτηση του ΕΛΑΣ. Για λόγους εκδίκησης, μετά το τέλος της μάχης πραγματοποιήθηκε μεγάλος αριθμός εκτελέσεων αιχμαλώτων ταγματασφαλιτών από δυνάμεις του ΕΛΑΣ.

18. Για το σχήμα των «τριών γύρων» βλ. ενδεικτικά Ποιλυμέρης Βόγιλης – Ιωάννα Παπαθανασίου – Τάσος Σακελλαρόπουλος – Μενέλαος Χαραλαμπίδης, «Εισαγωγή», στο Ποιλυμέρης Βόγιλης – Ιωάννα Παπαθανασίου – Τάσος Σακελλαρόπουλος – Μενέλαος Χαραλαμπίδης (επιμ.), Δεκέμβρης 1944. Το παρελθόν και οι χρήσεις του, Αθήνα, Αθεξάνδρεια, 2017, σ. 9-12.

Αφίσα της ΕΠΟΝ (ΑΣΚΙ / Συλλογή Αφισών)

προσπάθησε μία, προσπάθησε δύο, προσπάθησε τρεις, αλλά δεν τα κατάφερε. Από τις συγκρούσεις της Κατοχής, που είναι ο λεγόμενος «πρώτος γύρος», ποια επιπλέγεται; Ο Μελιγαλάς. Εάν η εθνικοφροσύνη, εκείνη την εποχή, δεν ήταν ένοχη και για τον δωστιθογισμό τον οποίο ενσωμάτωνε, θα μπορούσε να διαλέξει τη δολοφονία του Ψαρρού και να γίνουν οι επετειακές εκδηλώσεις στο Κλήμα Δωρίδας.

I.P.: Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθούμε και στη μεγαλύτερη νεολαίαστικη οργάνωση που δημιουργήθηκε ποτέ στην Ελλάδα, στην ΕΠΟΝ.¹⁹ Η ΕΠΟΝ λειτούργησε παράλληλα και μέσα στο ΕΑΜ. Η σύνθεσή της, μάλιστα, ήταν ένα αντίγραφο της ελληνικής κοινωνίας με έμφαση στα μικροαστικά στρώματα, σε αντίθεση με το υπόλοιπο σώμα του ΕΑΜ, στο οποίο τα μεσοαστικά στρώματα, επηρεαζόμενα από την προπαγάνδα, αλλά και από την τρομοκρατία που ασκούσαν τα Τάγματα Ασφαλείας, είχαν αρχίσει να αποσύρουν στιγά-στιγά την εμπιστοσύνη τους, τις παραμονές της Απελευθέρωσης.

H.N. Κλείνοντας τη σημερινή εκπομπή, θα ήθελα να διαβάσουμε ένα κείμενο που έγραψε ειδικά για σήμερα ο πρόεδρος των ΑΣΚΙ Σπύρος Ασδραχάς, σπουδαίος ιστορικός και πολύ γνωστός σε όσους ασχολούνται με τη νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία.

I.P.: Γνωστός και αγαπημένος ιστορικός. Διαβάζω:

Μαρτυρία Σπύρου Ι. Ασδραχά: Οι ΕΛΑΣίτες στην Περατιά

Για τους αντάρτες του ΕΛΑΣ, άκουγα πολλά στη μικρή μας πόλη, τη Λευκάδα, που με έχει στοιχειώσει. Εξάλλου, τραγουδούσαμε ότι είμαστε μικρός αντάρτικος στρατός στο πλάι του ΕΛΑΣ, στις συνάξεις που κάναμε στον ελαιώνα. Απέναντι από την πόλη μας ήταν το χωριό του πατέρα μου, στο οποίο παραμένω πολιτογραφημένος, η Περατιά. Η συγκοινωνία γινόταν με τα μονόξυλα. Δηλαδή πλεούμενα, χωρίς καρίνα, γιατί το ένα κομμάτι της θάλασσας ήταν βαθύ και το άλλο ρυχό. Στο βαθύ με τα κουπιά, στο ρυχό με τη φουρκάτα. Ένας μονάχα μονοξυλιέρης Λευκαδίτης, ο μπαρμπα-Φώτης ο Πεταλάς, οι υπόλοιποι Περατιανοί. Ο μπαρμπα-Ζώντος ο Φεγγάρης με το ωραίο ρωμαϊκό κεφάλι, ο Θοδωράκης με τα θλιψμένα μάτια, ο ευτράπελος Τσάκος και ο Γιάννης Ρομποτής. Με ένα από αυτά τα μονόξυλα βρεθήκαμε φαμελικώς στην Περατιά, όταν ήδη είχαν φύγει οι Γερμανοί.

Ένα απομεσήμερο έτρεξε λόγος νά 'ρθουν στο χωριό ΕΛΑΣίτες. Μοσχοβόλησε ο τόπος από ζεστοφούρνι. Σε λίγο ήρθαν μονοσχοίνι οι ΕΛΑΣίτες, με μπροστάρη έναν κοντακιανό Καντουνιώτη με κοντομάνικο πουκάμισο κι ένα στέμμα. Δε θυμάμαι αν έφτασαν στο χωριό τραγουδώντας. Πήγαν στο

19. Η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΟΝ) ιδρύθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 1943. Ήταν η μεγαλύτερη αντιστασιακή νεανική οργάνωση και συνδέόταν οργανικά με το ΕΑΜ. Στις αρχές του εμφυλίου πολέμου διατήθηκε με δικαστική απόφαση, αλλά συνέχισε παράνομα τις δραστηριότητές της μέχρι το 1958. Το αρχείο του ΚΣ της ΕΠΟΝ απόκειται στα ΑΣΚΙ. Έχει ψηφιοποιηθεί και βρίσκεται αναρτημένο στην ιστοσελίδα τους. Για το αρχείο βλ. Δημήτρης Δημητρόπουλος – Εύη Οιλυμπίου, Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας-Κατάλογοι και ευρετήρια, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, 2000.

Τμήμα του 1ου Λόχου του Συντάγματος Ιονίων Νήσων του ΕΛΑΣ (ΑΣΚΙ / Φωτογραφικό Αρχείο Νίκου Μάργαρη)

καφενείο του Νίκου Γάρα στο κάτω χωριό κι εκεί τραγούδησαν και χαροκόπησαν. Από τα τραγούδια θυμάμαι μονάχα ένα παλιό κατσαντωναίκο τραγούδι που τώρα μιλούσε για την ανταρτιά, αντί για την κλεφτούριά, και τον Άρη Βελουχιώπη. Το τραγούδησε ο Ηρακλής, αν δε λαθεύω το όνομά του, κι αυτό το τραγούδι τ' ακούω ακόμα. Ύστερα από λίγο το χωριό πλημμύρισε από ΕΛΑΣίτες του 239 και του 24ου, με τον καπετάν Λασκάρα. Το 24ο είχε ιταλικό οπλισμό και ίσως και ιταλικό ρουχισμό. Στα μάτια μου έμοιαζε περισσότερο με τακτικό στρατό, παρά με εκείνους που θαύμασα με τα φυσεκλίκια, τις αραβίδες, τα μακρύκανα και τα λιγοστά μάουζερ. Μαζί με την πλησμονή των ανταρτών, ανάμεσα στους οποίους και Λευκαδίτες, ήρθε και η πλησμονή της ψείρας. Αγρότες και κτηνοτρόφοι, όπως ήταν οι περισσότεροι του 239, τις ονομάτιζαν, όπως και τα γιδοπρόβατα, «γαλάρες», «κάλεσες» και «στερφοκάλεσες».

Αυτή ήταν η πρώτη μου επαφή με τους ΕΛΑΣίτες, πολύ αργά. Προηγουμένως, στην πόλη της Λευκάδας, είχα δει με τρόμο άλλους ενόπλους, τους λέγαμε «κατσαπλιάδες». Ήταν συνεργάτες των Γερμανών. Κάποτε, ο ιστορικός θα εξηγήσει για ποιο λόγο ανάμεσα στους άρπαγες, τους πλιατσικολόγους, υπήρχαν και έντιμοι άνθρωποι και συχνά αρχοντάνθρωποι. Δεν έχει νόημα να συνεχίσω με αυτές τις στοιχειωμένες αναμνήσεις. Θα πω μονάχα ότι αυτούς τους ΕΛΑΣίτες που θαύμασα και που τους είχε ψωμάσει η περιφάνια τους, τους ξανασυνάντησα, όχι όλους, λίγο καιρό μετά, όταν άρχισε ο Εμφύλιος, ως κουφάρια και κεφάλια κρεμασμένα στο πεντοφάναρο της πλατείας μας. Στην πλατεία δε βλόαε ψυχή. Ωστόσο βρέθηκαν δυο για ν' ατιμάσουν τους σκοτωμένους. Κάποια στιγμή, που οι δικοί μας κέρδισαν το δύμο, αυτό το πεντοφάναρο το γκρέμισαν.

H.N. Εδώ τελειώσαμε, θα τα ξαναπούμε την άλλη Κυριακή. Καλό πρωινό.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

Το χρονολόγιο γεγονότων των ετών 1940-1944 είναι ενδεικτικό· αναφέρεται πολύ συνοπτικά στα εγκλήματα και στις μαζικές εκτελέσεις εκ μέρους των κατοχικών δυνάμεων και των συνεργατών τους, στο ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων, καθώς και στις μάχες των αντιστασιακών οργανώσεων. Επίσης, αρχίζει με την είσοδο της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ολοκληρώνεται με την αποχώρηση των τελευταίων γερμανικών στρατευμάτων κατοχής από την πρεταρική χώρα, τον Νοέμβριο του 1944.

28 Οκτωβρίου 1940	Η Ελλάδα μπαίνει στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μετά την άρνηση του ιταλικού τελεστίγραφου και την επίθεση της Ιταλίας στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Ξεκινάει ο Ελληνοϊταλικός Πόλεμος
6 Απριλίου 1941	Επίθεση της ναζιστικής Γερμανίας σε Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία
20 Απριλίου 1941	Ο αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκογλου υπογράφει τη συνθηκολόγηση της Ελλάδας. Εισβολή του βουλγαρικού στρατού στη βόρεια Ελλάδα. Στις 23 Απριλίου υπογράφεται τρίτο πρωτόκολλο συνθηκολόγησης για να συμμετάσχουν και οι Ιταλοί
21 Απριλίου 1941	Ο Εμμανουήλ Τσουδερός σχηματίζει κυβέρνηση μετά από εντολή του Γεωργίου Β'. Στις 25 Απριλίου ο Γεώργιος και η κυβέρνηση εγκαταλείπουν την Αθήνα με προορισμό την Κρήτη
27 Απριλίου 1941	Τα πρώτα γερμανικά στρατεύματα μπαίνουν στην Αθήνα. Τρεις ημέρες αργότερα ο Γ. Τσολάκογλου σχηματίζει την πρώτη κατοχική κυβέρνηση
20 Μαΐου 1941	Ξεκινά η Μάχη της Κρήτης. Στις 24 Μαΐου ο Γεώργιος Β' και η κυβέρνηση Τσουδερού φυγαδεύονται με προορισμό την Αίγυπτο και το Λονδίνο. Η Μάχη της Κρήτης ολοκληρώνεται την 1η Ιουνίου
27 Μαΐου 1941	Ιδρύεται η Εθνική Αλληλεγγύη
16 Ιουλίου 1941	Ιδρύεται το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ). Στη διάρκεια του Ιουλίου ξεκινά και η δράση των πρώτων αντάρτικων ομάδων στη βόρεια Ελλάδα
19 Ιουλίου 1941	Συγκροτείται η Ι. Ταξιαρχία του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού Μέσος Ανατολής (ΒΕΣΜΑ)
9 Σεπτεμβρίου 1941	Ιδρύεται ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ)
27 Σεπτεμβρίου 1941	Ιδρύεται το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ)
Οκτώβριος 1941	Γερμανικές εκκαθαρίσεις και ολοκαυτώματα σε Κερδύληια Σερρών (18 Οκτωβρίου) και Μεσόβουνο Πτολεμαΐδας (23 Οκτωβρίου). Εκτέλεση 96 ατόμων στα χωριά Κλειστό, Κυδωνιά και Αμπελόφυτο Κιλκίς (25 Οκτωβρίου). Το τουρκικό πλοίο Κουρτουλούς μεταφέρει τα πρώτα τρόφιμα στη λιμοκτονούσα Αθήνα
16 Φεβρουαρίου 1942	Ιδρύεται ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ)

25 Μαρτίου 1942	Διαδηλώσεις στην Αθήνα και σε άλλες πόλεις με αφορμή την εθνική επέτειο. Τον Απρίλιο πραγματοποιείται απεργία των δημοσίων υπαλλήλων
30 Μαρτίου 1942	Υπογραφή του Αντιμοναρχικού Πρωτοκόλλου από όλα σχεδόν τα πολιτικά κόμματα
12 Απριλίου 1942	Ξεκινά δεκαήμερη απεργία των δημοσίων υπαλλήλων. Επιστρατεύονται οι ταχυδρομικοί και οι τηλεγραφοτές
22 Μαΐου 1942	Η πρώτη ομάδα του ΕΛΑΣ βγαίνει στο Βουνό με επικεφαλής τον Θανάσο Κλάρα (Άρη Βελουχιώτη)
20 Ιουλίου 1942	Ο Μπενίτο Μουσολίνι επισκέπτεται την Αθήνα
28 Ιουλίου 1942	Ο Ναπολέων Ζέρβας ιδρύει στην Ήπειρο της Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών (ΕΟΕΑ) ως στρατιωτικό βραχίονα του ΕΔΕΣ και βγαίνει στο Βουνό
1 Αυγούστου 1942	Ο Γιάννης Τσιγάντες (ΜΙΔΑΣ 614) φτάνει στην Ελλάδα από τη Μέση Ανατολή, με αποστολή την οργάνωση και χρηματοδότηση του αντάρτικου. Στις 14 Ιανουαρίου 1943 ο Τσιγάντες σκοτώνεται στην Αθήνα από πυρά ταλίων καραμπινιέρων
22 Σεπτεμβρίου 1942	Η Πανελλήνια Ένωση Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ) με επικεφαλής τον Κώστα Περρίκο ανατινάζει τα γραφεία της δωσιλογικής Εθνικής Σοσιαλιστικής Πατριωτικής Οργάνωσης (ΕΣΠΟ) στην Αθήνα. Ο Περρίκος συλλαμβάνεται και εκτελείται στις 4 Φεβρουαρίου 1943, όπως και τα περισσότερα μέλη της ΠΕΑΝ που πήραν μέρος στην επιχείρηση
30 Σεπτεμβρίου 1942	Οι πρώτοι βρετανοί αλεξιπτωτιστές πέφτουν στην Γκιώνα στο πλαίσιο της αποστολής Harling
25 Νοεμβρίου 1942	Ανατινάσσεται η σιδηροδρομική γέφυρα του Γοργοποτάμου από αντάρτες του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, με τον συντονισμό μελών της βρετανικής αποστολής
2 Δεκεμβρίου 1942	Παρατείται ο Γ. Τσολάκογλου και αντικαθίσταται από τον Κωνσταντίνο Λογοθετόπουλο
18 Ιανουαρίου 1943	Ξεκινάει η απογραφή του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης. Στις 15 Μαρτίου αναχωρεί ο πρώτος συρμός προς το Άουσβιτς με 2.500 Εβραίους. 2.191 από αυτούς θα σταλούν αμέσως στους θαλάμους αερίων
23 Φεβρουαρίου 1943	Ιδρύεται η Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων (ΕΠΩΝ). Στάση στις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις της Μέσης Ανατολής
28 Φεβρουαρίου 1943	Η κηδεία του Κωστή Παλιάμα στην Αθήνα εξελίσσεται σε αντικατοχική διαδήλωση
4 Μαρτίου 1943	Ομαδική σύλληψη και εκτοπισμός των Εβραίων της ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης από τους Βούλγαρους
5 Μαρτίου 1943	Μεγάλη διαδήλωση στην Αθήνα κατά της πολιτικής επιστράτευσης, με νεκρούς και τραυματίες
7 Απριλίου 1943	Ο Ιωάννης Ράλλης σχηματίζει κυβέρνηση

18 Ιουνίου 1943	Με βάση τον νόμο 260 της κατοχικής κυβέρνησης Ράλλη 1ηρύονται τα Τάγματα Ασφαλείας
21 Ιουνίου 1943	Μάχη του ΕΛΑΣ με Γερμανούς στο Σαραντάπορο Ελασσόνας. 100 Γερμανοί σκοτώνονται ή αιχμαλωτίζονται
14-22 Ιουλίου 1943	Μάχη του ΕΔΕΣ με τους Ιταλούς στο Μακρυνόρος Αιτωλοακαρνανίας
18 Ιουλίου 1943	Συγκροτείται στο Περτούλι Τρικάλων το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών (ΚΓΣΑ)
Ιούλιος 1943	Ο Κρις Γούντχαουζ προάγεται σε επικεφαλής της βρετανικής αποστολής, αντικαθιστώντας τον Έντι Μάγιερς
10 Αυγούστου 1943	Αντιπροσωπείες των αντιστασιακών οργανώσεων μεταβαίνουν στο Κάιρο
8 Σεπτεμβρίου 1943	Η Ιταλία συνθηκολογεί, μετά την ανατροπή του Μουσολίνι (25 Ιουλίου). Λίγες ημέρες αργότερα ξεκινούν συμμαχικές επιχειρήσεις για κατάληψη των ιταλοκρατούμενων Δωδεκανήσων. Τελικά οι Γερμανοί επικρατούν, ολοκληρώνοντας την κατάληψη των νησιών στις 22 Νοεμβρίου
10 Οκτωβρίου 1943	Ξεσπά εμφύλια σύγκρουση μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ στην Ήπειρο
18 Οκτωβρίου 1943	Ξεκινούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών στην κεντρική Ελλάδα
22 Νοεμβρίου 1943	Εκτέλεση 118 ομήρων στο Μονοδένδρι Λακωνίας
13 Δεκεμβρίου 1943	Γερμανικά στρατεύματα καταστρέφουν τα Καλάβρυτα και αφανίζουν μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους
11 Ιανουαρίου 1944	Η αμερικανική αεροπορία πραγματοποιεί τυφλό βομβαρδισμό στο κέντρο του Πειραιά με θύματα πάνω από 600 αμάχους
15 Φεβρουαρίου 1944	Ξεκινάει η διάσκεψη Μυρόφυλλου-Πλάκας μεταξύ του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωσης (ΕΚΚΑ), παρουσία του βρετανού συνταγματάρχη Κρις Γούντχαουζ. Η διάσκεψη καταλήγει στις 29 Φεβρουαρίου σε συμφωνία παύσης των εχθροπραξιών μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων και καθορισμού των όρων συνεργασίας τους, καθώς και σε αποκήρυξη των Ταγμάτων Ασφαλείας
8 Μαρτίου 1944	100 άτομα εκτελούνται στο Ελευθέριο Λάρισας
10 Μαρτίου 1944	Ιδρύεται η Πολητική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) ή αλλιώς «κυβέρνηση του Βουνού» με έδρα τη Βίνιανη Ευρυτανίας. Στο επόμενο διάστημα διεξάγονται εκπλογές με μεγάλη λαϊκή συμμετοχή από τις οποίες προκύπτει το Εθνικό Συμβούλιο
Απριλίου 1944	Εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και ολοκαυτώματα από τον γερμανικό στρατό και τα Τάγματα Ασφαλείας στην Κλεισσούρα Καστοριάς με 233 νεκρούς (5 Απριλίου), στο Αγρίνιο με 120 εκτελεσμένους (14 Απριλίου), στους Πύργους Εορδαίας με 318 εκτελεσμένους (22 Απριλίου) και στο Καρακόληθο Λιβαδειάς με την εκτέλεση 135 ατόμων (25 Απριλίου)

17 Απριλίου 1944	Ο ΕΛΑΣ διαθέτει το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων. Ο αρχηγός του 5/42 και συνιδρυτής της ΕΚΚΑ Δημήτριος Ψαρρός δοιοφονείται
26 Απριλίου 1944	Ο Γεώργιος Παπανδρέου αναλαμβάνει πρωθυπουργός της εξόριστης κυβέρνησης, αντικαθιστώντας τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Ο τελευταίος είχε λάβει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά την παραίτηση του Εμμ. Τσουδερού, υπό το βάρος του «κινήματος του Ναυτικού» που είχε ξεσπάσει στη Μέση Ανατολή την 1η Απριλίου
1 Μαΐου 1944	Εκτελούνται στο Σκοπευτήριο Καισαριανής 200 κρατούμενοι από το στρατόπεδο Χαϊδαρίου, κατά κύριο λόγο κομμουνιστές, φυλακισμένοι στην Ακροναυπλία από τη μεταξική δικτατορία
17-20 Μαΐου 1944	Διεξάγεται το Συνέδριο του Λιβάνου, στο οποίο συμμετέχουν οι αρχηγοί των πολιτικών παρατάξεων και των αντιστασιακών οργανώσεων, με σκοπό τη δημιουργία κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό τον Γ. Παπανδρέου
10 Ιουνίου 1944	Τα γερμανικά στρατεύματα εξοντώνουν 223 άνδρες, γυναίκες και παιδιά στο Δίστομο Βοιωτίας
5 Αυγούστου 1944	Ξεκινούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών στην κεντρική Ελλάδα
17 Αυγούστου 1944	Μπλόκο στην Κοκκινιά από Γερμανούς και ταγματασφαλίτες. 150 άτομα εκτελούνται και 3.000 στέλνονται σε στρατόπεδα συγκέντρωσης
2 Σεπτεμβρίου 1944	Ολοσχερής καταστροφή στην Χορτιάτη Θεσσαλονίκης με 246 αμάχους νεκρούς. Στη 14 Σεπτεμβρίου εκτελούνται 104 στη Γιαννιτσά Πέλλας
13-15 Σεπτεμβρίου 1944	Μάχη στον Μελιγαλά Μεσσηνίας μεταξύ του ΕΛΑΣ και των Ταγμάτων Ασφαλείας, μετά την οποία ακολουθεί εκτέλεση ταγματασφαλίτων και κάποιων αμάχων σε εγκαταλειμμένο πρυγάδι έξω από την πόλη
19 Σεπτεμβρίου 1944	Ο Γ. Παπανδρέου διορίζει τον Π. Σπηλιωτόπουλο «στρατιωτικό διοικητή Αττικής». Ο Σπηλιωτόπουλος, αντιπρόσωπος της εξόριστης κυβέρνησης και του Συμμαχικού Στρατηγείου στην κατεχόμενη Ελλάδα από τον Ιούλιο, προχωράει στη μετατροπή μιας σειράς αντι-ΕΑΜικών αθηναϊκών «εθνικών οργανώσεων» σε τακτικές μονάδες του στρατού, καθώς και στον εξοπλισμό τους
26 Σεπτεμβρίου 1944	Υπογράφεται η Συμφωνία της Καζέρτας, μεταξύ της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, σύμφωνα με την οποία όλες οι ένοπλες αντιστασιακές ομάδες υπάγονται στην κυβέρνηση και τίθενται υπό τη διαταγή του στρατηγού Ρόναλντ Σκόμπι, επικεφαλής της βρετανικής στρατιωτικής διοίκησης
9 Οκτωβρίου 1944	Ξεκινάει η Διάσκεψη της Μόσχας με τη συμμετοχή του Ιωσήφ Στάλιν και του Ουίνστον Τσόρτσιλ, όπου συζητείται η είσοδος της ΕΣΣΔ στην πόλεμο κατά της Ιαπωνίας, καθώς και η μεταπολεμική τύχη των Βαλκανίων και της Πολωνίας
12 Οκτωβρίου 1944	Η Αθήνα απελευθερώνεται μετά από τριάμισι χρόνια ναζιστικής κατοχής και ο λαός βγαίνει στους δρόμους. Τα γερμανικά στρατεύματα εγκαταλείπουν την πόλη. Ξεκινάει η επιχείρηση MANNA για τη μεταφορά βρετανικών δυνάμεων καθώς και της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στην Ελλάδα

13-14 Οκτωβρίου 1944

Μεγάλα ΕΑΜικά συλλησθήτρια στην Αθήνα

15 Οκτωβρίου 1944

Απάντηση του αστικού κόσμου και των «εθνικών οργανώσεων» (ΕΔΕΣ, ΠΕΑΝ, Εθνικό Κομιτάτο, Ιερή Ταξιαρχία, Χ κ.ά.), οι οποίες πραγματοποιούν διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας με συνθήματα υπέρ των εδαφικών αξιώσεων της Ελλάδας και εναντίον των Βουλγάρων. Συγκρούσεις με μέλη του ΕΑΜ στην Ομόνοια

18 Οκτωβρίου 1944

Φτάνει στην Αθήνα ο κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας με πρωθυπουργό τον Γ. Παπανδρέου, ο οποίος εκφωνεί τον λόγο της Απελευθέρωσης

19 Οκτωβρίου 1944

Απελευθερώνεται η Λαμία. Τις αμέσως επόμενες ημέρες ο Άρτος Βελουχιώτης φτάνει στην πόλη, μαζί τους εκπροσώπους του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ, καθώς και κλημάκια του ΚΚΕ και της ΠΕΕΑ. Με αφορμή την επέτειο του «Όχι» εκφωνεί λόγο στην κεντρική πλατεία μπροστά σε πλήθος κόσμου

30 Οκτωβρίου 1944

Ο ΕΛΑΣ απελευθερώνει τη Θεσσαλονίκη

2-3 Νοεμβρίου 1944

Οι τελευταίοι γερμανοί στρατιώτες αποχωρούν από την ηπειρωτική Ελλάδα

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βαρών-Βασάρη, Οντέτ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς. Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2009

Βερβενιώτη, Τασούλη, *Η γυναικά της Αντίστασης. Η είσοδος των γυναικών στην πολιτική*, Αθήνα, Κουκκίδα, 2013

Βόγιης, Πολυμέρης – Φλώρα Τσίλαγα – Ιάσονας Χανδρινός – Μενέλαιος Χαραλαμπίδης (επιμ.), *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012

Βόγιης, Πολυμέρης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2010

Γαρδίκα, Κατερίνα – Άννα Μαρία Δρουμπούκη – Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Κώστας Ράπτης (επιμ.), *Η μακρά σκιά της δεκαετίας του '40. Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση – Εμφύλιος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2015

Δημητρόπουλος, Δημήτρης – Εύη Ολυμπίου, *Αρχείο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ. Συλλογή Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας-Κατάλογοι και ευρετήρια*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, 2000

Δορδανάς, Στράτος – Βασιλική Λάζου – Βαγγέλης Τζούκας – Λάμπρος Φλιτιούρης (επιμ.), *Κατοχική βία, 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Κομμένο Άρτας – Αθήνα, Δήμος Σκουφά – Ασίνη, 2016

Δορδανάς, Στράτος, *Έλληνες εναντίον Ελλήνων. Ο κόσμος των Ταγμάτων Ασφαλείας στην κατοχική θεσσαλονίκη 1941-1944*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2006

Ελεφάντης, Άγγελος, *Mas πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003

Ελεφάντης, Άγγελος, «ΕΑΜ: ιστορία και ιδεολογία. Προϋποθέσεις για μια επιστημονική θεώρηση του ΕΑΜ», *Ο Πολίτης*, τχ. 3/4 (Ιούλιος-Αύγουστος 1976), σ. 63-68

Η Ελλάδα του '40. Επιστημονικό Συμπόσιο (19 και 20 Απριλίου 1991), Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1999

Ιατρίδης, Γιάννης Ο. (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, μτφρ.: Μαργαρίτα Δρίτσα – Αμαλία Λυκιαρδοπούλου, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984

Λιάκος, Αντώνης, *Ο ελληνικός 20ός αιώνας*, Αθήνα, Πόλης, 2019

Μαζάουερ, Μάρκ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφρ.: Κώστας Κουρεμένος, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994

Μαραντζίδης, Νίκος (επιμ.), *Oι άλλοι Καπετάνιοι. Αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», '2007

Μαραντζίδης, Νίκος, *Oι μικρές Μόσχες. Πολιτική και εκλογική ανάλυση της παρουσίας του κομμουνισμού στον ελλαδικό αγροτικό χώρο*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1997

Μαργαρίτης, Γιώργος, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων... Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009

Μαργαρίτης, Γιώργος, *Από την Ήττα στην Εξέγερση. Ελλάδα: Άνοιξη 1941-Φθινόπωρο 1942*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1993

Μιχαηλίδης, Ιάκωβος – Ηλίας Νικολακόπουλος – Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), «*Exθρός*» εντός των τειχών. Όψεις του δωσιλογισμού στην Ελλάδα της Κατοχής, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 2008

Νικολακόπουλος, Ηλίας – Στράτος Δορδανάς, «Κατοχή και Αντίσταση στην Ελλάδα, 1941-1944», στο Θ. Βερέμης κ.ά. (επιμ.), *Εμείς οι Έλληνες. Πολεμική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Β', Αθήνα, ΣΚΑΪ, 2008, σ. 141-169

Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Η εκλογική επιρροή της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1936-1951: συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003, σ. 223-234

Παπαθανασίου, Ιωάννα – Θανάσης Σφήκας, «Ένας δρόμος χωρίς σύγκρουση; Το παιχνίδι για την εξουσία, 1943-1944», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Κατοχή – Αντίσταση, 1941-1944*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2010, σ. 155-174

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόκληση της Ιστορίας 1940-1945», στο Χρήστος Χατζηπαπαγάνης – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Κατοχή – Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007, σ. 79-151

Παπαστράτης, Προκόπης – Μιχάλης Λυμπεράτος (επιμ.), *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος, 1940-1960. Πρακτικά συνεδρίου*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2014

Papastratis, Procopis, *British Policy towards Greece during the Second World War*, Cambridge University Press, 1984

Σκαληδάκης, Γιάννης, *Η Ελεύθερη Ελλάδα. Η εξουσία του ΕΑΜ στα χρόνια της Κατοχής (1943-1944)*, Αθήνα, Ασίνη, 2014

Σφήκας, Θανάσης, *Το «χωρό άλογο». Οι διεθνείς συνθήκες της ελληνικής κρίσης 1941-1949*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Τζούκας, Βαγγέλης, *Όταν ξέσπασε η βία. Μελέτες και δοκίμια για τη δεκαετία 1940-1950*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2020

Τζούκας, Βαγγέλης, *Ο ΕΔΕΣ 1941-1945. Μια επανεκτίμηση*, Αθήνα, Απεξάνδρεια, 2017

Tsoutsoumpis, Spyros, *A History of the Greek Resistance in the Second World War: The People's Armies*, Manchester University Press, 2016

Φλάισερ, Χάγκεν (επιμ.), *Κατοχή – Αντίσταση, 1941-1944*, Αθήνα, εφ. *Τα Νέα*, 2010

Φλάισερ, Χάγκεν (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2003

Φλάισερ, Χάγκεν, «Κατοχή και Αντίσταση, 1941-1944», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 2000, σ. 8-57

Φλάισερ, Χάγκεν, «Η σύσκεψη Μυρόφυλλου-Πλάκας: αναστολή του εμφυλίου», στο Κλεομένης Κουτσούκης (επιμ.), *Η προσωπικότητα του Άρη Βελουχιώτη και η Εθνική Αντίσταση. Ένα επιστημονικό συμπόσιο*, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1998, σ. 137-172

Φλάισερ, X. – Σβορώνος, N. (επιμ.), *Η Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία – Κατοχή – Αντίσταση. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, 1989

Φλάισερ, Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, 2 τόμοι, Αθήνα, Παπαζήσης, 1988-1995

Fleischer, Hagen, «Νέα στοιχεία για τη σχέση γερμανικών αρχών κατοχής και Ταγμάτων Ασφαλείας», *Μνήμων*, τ. 8 (1982), σ. 189–203

Χανδρινός, Ιάσονας, *Συναγωνιστές. Το ΕΑΜ και οι Εβραίοι της Ελλάδας*, Αθήνα, Ψηφίδες, 2020

Χανδρινός, Ιάσονας, *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα 1942–1944*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2012

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, *Η εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2012

Χαραλαμπίδης, Μενέλαος, «Πτυχές της εμφύτης σύγκρουσης στην κατοχική Αθήνα», στο Βασίλης Δαλκαβούκης – Ελένη Πασχαλούδη – Ηλίας Σκουλίδης – Κατερίνα Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2012, σ. 109–131

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζόμενων Νέων (ΠΕΑΝ), 1941–1945. Μια ματιά στην κατοχική και αντιστασιακή Αθήνα*, Αθήνα, Δήμος Καλλιθέας, 2015

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «"Ο Κρατών της πρωτευούσης...": ΠΑΝ, 1943–1944», *Κλειώ*, τχ. 3 (καλοκαίρι 2006), σ. 97–120

Χατζηιωσήφ, Χρήστος – Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος – Κατοχή – Αντίσταση 1940–1945*, τ. Γ1–Γ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2007

Woodhouse, C.M., *To μήπο της έριδος. Η ελληνική Αντίσταση και η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων*, μτφρ.: K.M., Αθήνα, Εξάντας, 1976

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΤΠΕΣ

Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα

email: aski@askiweb.gr

τηλ.: 210-3223062

www.askiweb.eu

facebook.com/askigr/

2021

ISBN: 978-618-85611-2-0